

К.В.Мальшина, Є.Г.Сінкевич, Ю.Перовшек*

УКРАЇНСЬКА ТА СЛОВЕНСЬКА НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕЇ У XX ст.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Порівнюються процеси державо- й націєтворення в Україні та Словенії в контексті розвитку національної ідеї. Зазначається про спільність історичних процесів на українських і словенських землях у кордонах Австро-Угорської імперії, а також про хронологічну та змістову подібність шляху країн до самостійності. Звернуто увагу на фактори формування словенської національної ідеї в умовах панування ідеології югославізму.

Ключові слова: Україна, Словенія, національна ідея, націєтворення, українська нація, словенська нація.

Розпад СРСР та Югославії, проголошення 1991 р. незалежності посирили інтерес українських і словенських дослідників до проблеми націєтворення. Зокрема в Україні це знайшло відображення в узагальнюючих працях¹, а також у розвідках, ґрунтованих на конкретному історичному матеріалі².

* Мальшина Катерина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент, кафедра дипломатичної та консульської служби Дипломатичної академії України при МЗС України, e-mail: kvmastro@yahoo.com

Сінкевич Євген Григорович – доктор історичних наук, професор, кафедра міжнародних відносин та закордонної політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили, e-mail: e.sinkevych@gmail.com

Перовшек Юрій – кандидат історичних наук, науковий радник, Інститут новітньої історії Академії наук та мистецтв Словенії, e-mail: jurij.perovsek@inz.si

¹ Бочковський О. Вступ до націології. – К., 1998. – 144 с.; Вовканич С. Національна еліта та інтелектуальний потенціал державотворення. – Л., 1995. – 75 с.; Гелей С. Українська національна ідея – методологія державотворення // Гелей С., Пастушенко Р., Рутар С. Українська політологія. – Л., 1995. – С.15–43; Горський В. Історія української філософії: Курс лекцій. – К., 1996. – 286 с.; Грицак Я. Нариси історії України: Формування української модерної нації XIX–XX ст. – К., 1996. – 360 с.; Його ж. Страсті за націоналізмом: Стара історія на новий лад. – К., 2011. – 176 с.; Іванишин В. Нація, державність, націоналізм. – Дрогобич, 1992. – 178 с.; Канак Ф. Національна ідея: поняття і принцип // Розбудова держави. – 1994. – №11. – С.16–23; Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму. – К., 1999. – 352 с.; Кафарський В. Нація і держава: Культура, ідеологія, духовність. – Івано-Франківськ, 1999. – 336 с.; Колодій А. Нація як суб'єкт політики. – Л., 1997. – 55 с.; Макаровський І. Національна ідея, політична ідеологія та культура. – Івано-Франківськ, 1996. – 47 с.; Націоналізм: Антологія / Упор. О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2000. – 872 с.; Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю. Етнодержавознавство: Теоретико-методологічні засади. – К., 2001. – 264 с. Шкляр Л.Є. Етнос. Культура. Личність (Філософсько-методологіческие аспекты исследования). – К., 1992. – 84 с.; Шморгун О. Основний зміст поняття «українська національна ідея» // Розбудова держави. – 1997. – №6. – С.10–19; Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К., 2013. – 552 с.

² Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: Наука і культура. – Вип.26/27. – К., 1993. – С.44–78; Дяк І.В. Українська національна ідея: Шлях до Великої України. – К., 2005. – 340 с.; Жулинський М. Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення // Голос України. – 1995. – 23 листопада; Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К., 1992. – 110 с.; Карась А. Українська національна ідея // Політологія. – Л., 1994. – С.342–357; Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз). – К., 1998. – 392 с.; Лизанчук В. Завжди пам'ятай: Ти – Українець! – Л., 2001. – 680 с.; Макачук С. Український етнос (Виникнення та історичний розвиток). – К., 1992. – 148 с.; Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України // Вісник УАДУ. – 2003. –

Натомість у Словенії проблема націєтворення як така ще не здобула належного теоретичного інтересу наукової громадськості. Здебільшого у студіях фахівців спостерігаємо прагнення довести право на возз'єднання всіх словенських земель (у тому числі відрізаних у 1868–1920 рр. Примор'я та Каринтії)³, аналіз заходів громадсько-політичних, культурних організацій і діячів у сфері національного питання⁴, ставлення до югославізму⁵, а також спроби дослідити процеси державотворення доби раннього середньовіччя, нового й новітнього часів⁶. Ці зусилля мали передусім практичне значення, що стало

№1. – С.363–368; *Його ж.* Микола Міхновський як речник української національної ідеї // Мандрівець (Тернопіль). – 2001. – №3/4 (32/33). – С.45–46; *Радевич-Винницький Я.* Україна: від мови до нації. – Дрогобич, 1996. – 360 с.; *Свідзінський А.* Проблеми формування нації та держави в сучасній Україні // Універсум. – 1999. – №1/2 (63/64). – С.28–33; *Томенко М.* Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. – К., 1995. – 104 с.; *Шпорлюк Р.* Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. // Україна: Наука і культура. – Вип.25. – К., 1991. – С.159–167.

³ *Ehrlich L.* Pariška mirovna konferenca in Slovenci // Acta Ecclesiastica Sloveniae. – Št.24. – Ljubljana, 2002. – S.53–618; *Malle A.* Med deželno in narodno zavestjo – primer Koroške // Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: Mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, 16–17 april 1998. – Ljubljana, 1998. – S.29–43; *Pečar T.* Die Stellung der Slowenischen Landsregierung zum land Kärnten 1918–1920: Tipkopisna disertacija na fil. fakulteti Dunajske univerze. – Dunaj, 1973. – 745 s.; *Pleterski J.* Narodna in politična zavest na Koroškem: narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške v letih 1848–1914. – Ljubljana, 1965. – 478 s.

⁴ *Bergant Z.* Razmerje med vero in narodnostjo pri Ivanu Tavčarju in Ivanu Šušteršiču // Zbornik Janka Pleterskega / Ur. O.Luthar in J.Perovšek. – Ljubljana, 2003. – S.175–188; *Jeza F.* Simpozij o Francu Jezi: Zbornik: Trst, Peterlinova Dvorana, 22 aprila 1994 / Ur. M.Tavčar. – Gorica, 1995. – 258 s.; *Nedog A.* O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju // Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. – 1967. – Št.1/2. – S.365–383; Oktobrska revolucija in slovinci: Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ – KPS: Zbornik razprav in obravnav znanstvenega posvetovanja ob dveh obletnicah v Ljubljani od 2 do 4 novembra 1967 // *Ibid.*; *Perovšek J.* Idejni, družbeni in narodnopolitični nazori Ivana Tavčarja po ustanovitvi jugoslovanske demokratske stranke leta 1918 // Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje. – Ljubljana, 2001. – S.885–902; *Idem.* Liberalizem in vprašanje slovenstva: Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929. – Ljubljana, 1996. – 296 s.; *Idem.* Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941. – Ljubljana, 2012. – 336 s.; *Idem.* Simpozij »150 let slovenskih narodnih programov«, Ljubljana, 12 decembra 1998 // Zgodovinski časopis. – Letnik 53. – 1999. – Št.1. – S.119–121; *Prunk J.* Slovenski narodni programi: Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. – Ljubljana, 1985. – 285 s.; *Idem.* Nova slovenska samozavest: pogovori s slovenskimi političnimi prvaki. – Ljubljana, 1990. – 165 s.; 150 let programa Zedinjene Slovenije: Simpozij v Ljubljani, 12 decembra 1998: Zbornik / Ur. P.Kovačič-Peršin. – Ljubljana, 2000. – 204 s.; *Vošnjak B.* U borbi za ujedinjeno narodnu državu: utisci i opažanja iz dobe svetskog rata i stvaranja naše države. – Ljubljana, 1928. – 410 s.

⁵ *Bergant Z.* Ivan Tavčar in narodno vprašanje: od slovenstva k jugoslovanstvu // Prispevki za novejšo zgodovino. – Letnik XLII. – 2002. – Št.3. – S.5–19; *Biber D.* Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912–1913 // Istorija XX veka. – Beograd, 1959. – S.285–326; *Pirjevec D.* Slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem // Naša sodobnost. – Letnik 9. – 1961. – S.1116–1129; *Ude L.* Slovenci in jugoslovanska skupnost. – Maribor, 1972. – 390 s.

⁶ *Godeša B.* Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. – Ljubljana, 2006. – 416 s.; *Grafenauer B.* Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. – Ljubljana, 1987. – 227 s.; *Granda S.* Prva odločitev Slovencev za Slovenijo: Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili. – Ljubljana, 1999. – 588 s.; *Grdina I.* Od rodoljuba z dežele do meščana. – Ljubljana, 1999. – 314 s.; *Hribar T.* Slovenci kot nacija: Soočanja s sodobniki. – Ljubljana, 1995. – 270 s.; *Kovačič-Peršin P.* Zorenje slovenske narodne zavesti in identitete // 2000: revija za krščanstvo in kulturo. – 2000. – Št.127/128. – S.26–48; *Melik V.* Slovenci 1848–1918: razprave in članki. – Maribor, 2002. – 715 s.; *Perovšek J.* «V zaželeni deželi»: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS / Jugoslavijo 1918–1941. – Ljubljana, 2009. – 314 s.; *Pleterski J.* Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. – Maribor, 1981. – 437 s.; *Prunk J.* Slovenski narodni vzpon: Narodna politika (1768–1992). – Ljubljana, 1992. – 455 s.; *Idem.* Slovenski nacionalni interes iz zgodovinske retrospektive // Teorija in

відображенням нагальних потреб часу, процесів державо- та націєтворення у Словенії на сучасному історичному відрізку.

Що таке «національна ідея»? Чим словенська або українська національна ідея відрізняється, скажімо, від російської, білоруської, польської, турецької? Національна ідея – це не коктейль з історичних символів, гасел, соціальних благ; це – загальна мета й довгострокова стратегія розвитку суспільства. Натомість політична ідея – спосіб упровадження національної ідеї у життя. Так, наприклад, українська національна ідея була домінуючою у життєтворчості письменника М.Драй-Хмари. Національне в ній поєднувалося із загальнолюдським за потужної присутності соціально-гуманістичного стрижня. Справжнім українцем майбутній літератор відчув себе в 1915–1917 рр. у Петрограді, де він як професорський стипендіат студіював славистику в місцевому університеті. У травні 1917 р. повернувся до Києва, щоб узяти участь у національному відродженні свого рідного народу. Упродовж 1918–1923 рр. працював у Кам'янець-Подільському державному університеті – спочатку приват-доцентом, згодом професором кафедри загального слов'янознавства. Кам'янецький університет він називав «твердинею націоналізму» й базою для виховання студентів у виразному націоналістичному напрямі. Своїй дружині Ніні Петрівні признавався, що відчув себе українцем, і що, ставши на цей шлях, радше помре, ніж зійде з нього. Обіцянка виявилася фатальною – репресований у сталінські часи М.Драй-Хмара відійшов у Вічність на далекій Колимі 19 січня 1939 р. У протоколі допиту він «охарактеризував» свою діяльність як «контрреволюційну», а власний світогляд – як «націоналістичний» («У 1918–1923 рр. я перебував у складі професури Кам'янець-Подільського університету, де ненаціоналістів не було»)⁷.

Національно-політична ситуація у Словенії була іншою. Австро-Угорська імперія, як і Російська, мала у своєму складі слов'янські народи. Але в Росії метропольним був також слов'янський етнос, тому націоналізація народної самосвідомості серед поляків, українців та білорусів була набагато інтенсивнішою, ніж серед габсбурзьких слов'ян. В Австро-Угорщині метропольними народами виступали австрійські німці та угорці, що призвело до максимального єднання всіх місцевих слов'ян під ідейними гаслами панславізму й відобразилося в політиці хорватів та словенців після поразки Австрії у війні з Італією 1868 р. Серед словенських громадсько-політичних діячів, які послідовно захищали національну ідею, можна згадати письменника й журналіста Ф.Радешечка, котрий двічі залишав Батьківщину – в 1911 р. був змушений виїхати до Чехії, а в 1912–1921 рр. – до Сербії, де його й застала Перша світова війна⁸. Приводом для першої еміграції, яка мала для Ф.Радешечка

Praksa. – Letnik 39. – 2002. – Št. 4. – S. 548–558; Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: Mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, 16–17 april 1998 / Ur. S. Granda, B. Šatej. – Ljubljana, 1998. – 352 s.; Zwitter F. O slovenskem narodnem vprašanju. – Ljubljana, 1990. – 502 s.

⁷ Сохацкая Е. Михаил Драй-Хмара и украинская национальная идея: К 120-летию со дня рождения // День. – 2009. – 2 октября.

⁸ Gantar Godina I. Prisilno izseljenstvo politicnega agitatorja Frana Radeščka 1911–1921 // Prispevki za novejšo zgodovino. – Letnik XLVII. – 2007. – Št. 2. – S. 43–62; Idem. Fran Radešček: vpliv izseljenske izkušnje 1911–1921 na svetovnonazorsko opredelitev // Migracijske i etničke teme. – Godina 23. – Broj 3. – S. 269–292.

далекосяжні наслідки, стала його громадсько-політична й організаційна діяльність, адже він був одним із керівників національно-соціалістичної партії, почав видавати власну газету⁹. Після повернення з Чехії виступив ініціатором першого з'їзду словенських національних соціалістів, який пройшов 12 серпня 1912 р. в Любляні. Активна політична діяльність Ф.Радешчека призвела до його другої еміграції зі Словенії восени 1912 р.¹⁰ Роки у вигнанні, особливо у воєнний час, виявилися переломними, спричинили політичну і світоглядну трансформацію. Після завершення війни Ф.Радешчек залишився відданим словенській національній ідеї, «своєму народові». У 1921 р. він повернувся на Батьківщину. Через життя та діяльність Ф.Радешчека «червоною ниткою» проходила боротьба за незалежну Словенію з національним урядом та законодавчими зборами в Любляні (у період існування Держави Словенців, Хорватів і Сербів у жовтні – листопаді 1918 р.).

Пожвавлення наукового інтересу до процесів націєтворення не є прерогативою лише сьогодення. Якщо Англійська буржуазна революція XVII ст. не справила великого впливу на суспільний розвиток Європейського континенту, то вже революція у Франції сприяла широкому розвитку впродовж XIX ст. лібералізму, який серед багатьох інших питань уперше порушив проблему самовизначення націй, що було напряду пов'язано з питанням формування національної ідеї. Практична політика XIX ст. давала багатий матеріал для роздумів, зародження нових національних і політичних ідей потребувало їх історичного обґрунтування, та у зв'язку з цим – розробки системи доказів, які задовольняли б усі сторони. В умовах існування полінаціональних державних утворень майже по всій Європі національна ідея кожного бездержавного народу вступала у суперечність із національно-державницькою ідеєю метропольної нації. Процес формування національної ідеї серед несаможиттєвих народів Центрально-Східної Європи вповільнювався через підлегле становище й тягар феодальних пережитків, адже стара феодалізована еліта була слабкою, а національна буржуазія ще тільки народжувалася. Але фактор поліетнічності, зі свого боку, прискорював зародження націоналізму, тож національна ідея вийшла на поверхню не з суто буржуазних кіл, набувши інших форм – панславізму, югославізму, неославізму. Цей процес актуалізувався під час так званої «Весни народів» середини XIX ст., а у практичну площину перейшов під час розпаду Німецької, Австро-Угорської, Російської й Османської імперій у 1917–1922 рр. Поневолені народи, котрі у процесі національно-визвольної боротьби другої половини XIX – початку XX ст. сформували національну ідею, спільними зусиллями сприяли падінню імперіалізму та прокладали власний шлях до незалежності¹¹.

Словенську національну ідею вперше було сформульовано у програмі «Воз'єднана (Велика) Словенія» (1848 р.). Мета її полягала у захисті цього південнослов'янського народу від онімечення, для чого словенці прагнули

⁹ *Peroušek J. Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923 // Prispevki za novejšo zgodovino. – Letnik XXXIV. – 1994. – Št.2. – S.163, 165.*

¹⁰ *Gantar Godina I. Prisilno izseljenstvo... – S.49–50, 53–54.*

¹¹ *Бердяев Н. Судьба России. – Москва, 1990. – 208 с.*

об'єднання всіх етнічних земель під владою автономного уряду, рівноправності для рідної мови. Ця ідея покликала до життя «таборський рух» – масові народні збори просто неба (за аналогією з чеськими «таборами»), де словенські громадсько-політичні й культурні діячі мали можливість вести широку пропаганду національної ідеї, об'єднання в єдину автономну провінцію в кордонах імперії. Але після здобуття Угорщиною рівних прав з Австрією (1867 р.) усі габсбурзькі слов'яни усвідомили необхідність боротьби за свої права під гаслами триалізму-югославізму. Ліберальна течія у словенській політиці, тоді ще заслабка, до 1914 р. стояла на позиціях місцевого націоналізму, але впродовж Першої світової війни теж здебільшого перейшла до табору югославів. Натомість українська національна ідея у другій половині ХІХ ст. розвивалася в умовах Російської імперії, де слов'янські народи не бачили необхідності ідейно-політичного об'єднання для свого визволення. Характерною рисою українського національного руху на російських теренах було подібне до словенського «таборництва» «культурництво». Свідомі українці не порушували питання про «від'єднання», але пропагували ідею поширення в народі грамотності та рідномовного навчання. Але й у цьому їм було відмовлено (Валуєвський циркуляр, Емський указ 1863, 1876 рр.). Тож, слід зазначити, розпад Австро-Угорської та Російської імперій відбувався з подібних причин, але в Росії здебільшого домінував соціальний фактор, а в Австро-Угорщині – національний, де однією з головних переможних ідей став югославізм, підтриманий широкими масами словенців, хорватів та воеводинських сербів.

Характерно, що майже всі бездержавні східноєвропейські нації під час Першої світової війни створили власні військові формування у складі імперських армій, а польські легіони діяли як у німецькому, так і австро-угорському війську. З одного боку, це було виявом лояльності до центральної влади, а з іншого – заявкою на повоєнне творення власних національних автономій. На цьому тлі поява у складі австро-угорської армії українського підрозділу січових стрільців стала закономірним фактом¹². Що стосується чехів, то в багатьох австрійських полках завдяки територіальній системі комплектування їх було до 70–80%. Наприкінці війни пораженость й дезертирство стали поширеним явищем. Відома історія з переходом на російський бік цілого австрійського піхотного полку, котрий, зважаючи на його чеський етнічний склад, у просторіччі називали «празькими дітьми». У Росії із полонених чехів та словаків згодом було сформовано 75-тисячний добровольчий корпус, який, повернувшись із часом до Чехословаччини, зміцнив своїми багнетами новонароджену республіку. Можемо згадати також бунт розквартированого в Радгоні запасного батальйону «словенського» 97-го піхотного полку наприкінці травня 1918 р.¹³ Словенські офіцери служили на

¹² *Дашкевич Я.* Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. – С.44–78.

¹³ *Nečak D.* Vojaški upor v Radgoni 23 in 24 maja 1918 // *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920: Zbornik.* – Murska Sobota, 1981. – С.343; *Pleterski J.* Slovenci in Avstro-Ogrska // *Večer.* – 1992. – 11 november. – С.17; *Švajncar J.J.* Slovenska vojska 1918–1919. – Ljubljana, 1990. – С.12; *Vodopivec V.* Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski armadi // *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja.* – 1967. – С.121–127; *Ude L.* V Radgoni so se uprli // *Delo.* – 1968. – 25 maj. – Št.165. – С.19.

різних фронтах і в різних полках австро-угорської армії. П'ять словенських полків перебували в основному на Італійському фронті¹⁴.

Після розпаду внаслідок війни централізованих імперій бездержавні нації, спираючись на власні політичні організації, котрі висловлювали волю народу, та військові структури, які забезпечували захист цього волевиявлення, проголосили свою державність. Серед них Польща, Чехословаччина, Держава Словенців, Хорватів і Сербів, Фінляндія, Україна, прибалтійські країни. Відмінність словенців і західних українців від поляків, фінів або чехів полягала в тому, що їм не вдалося відстояти свою державність. На короткий період у жовтні – листопаді 1918 р. словенці здобули повну автономію у складі Держави СХС, створеної як перехідний етап до завершення об'єднання всіх західнобалканських слов'ян у Королівство Сербів, Хорватів і Словенців (із 1929 р. – Югославія). Намагалися не втратити свій шанс і українці, які в березні 1917 р. на підросійських теренах сформували власний законодавчий орган – Центральну Раду (проголосила створення Української Народної Республіки), а в листопаді 1918 р. в Галичині постала Західноукраїнська Народна Республіка. Як бачимо, саме в намаганнях здобути державність проявилася спільність українського та словенського шляхів націєтворення з іншими східноєвропейськими народами.

У Східній Україні процес націєтворення на початок ХХ ст. ще не досяг західноукраїнського рівня. Тож під час визвольних змагань 1917–1920 рр. ступінь консолідації місцевих українців виявився недостатнім для здобуття державної незалежності. Для більшості населення соціальний аспект переважав національно-визвольний, і на цьому вправно спекулювали російські більшовики та білогвардійці. Яскравий приклад: поки чехи й поляки на добре підготовленому ґрунті розбудовували свої держави, в Україні навіть проголошення самостійницького IV Універсалу Центральної Ради у січні 1918 р. заскочило «зненацька» уряд, керований істориком М.Грушевським і письменником В.Винниченком¹⁵. Навіть за юридичної незалежності Української Народної Республіки її лідери продовжували апелювати до «демократичної» Росії, якої вже не існувало декілька місяців. Ще раз це підтвердилося в діях уряду гетьмана П.Скоропадського, котрий 14 листопада 1918 р. оприлюднив федеративну грамоту про союз із небільшовицькою Росією. Ідеолог українського націоналізму Д.Донцов слушно зауважував із цього приводу: «Що грамота проголошувала федерацію з неіснуючою Росією, її не виправдовує. Питання державної незалежності не є питанням тактики»¹⁶.

Діяльність Національної ради та уряду в Любляні у січні – листопаді 1918 р. демонструє подібні тенденції й у середовищі словенських політиків. За цей короткий час місцеві діячі змінили свої позиції на протилежні: дрібнобуржуазні ліберали почали обстоювати югославізм, а більш впливові клерикали – словенську національну ідею. Тенденції югославізму, тобто

¹⁴ Andrejka V. Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes // Slovenci v desetletju 1918–1928: Zbornik. – Ljubljana, 1928. – S.269.

¹⁵ Див.: Винниченко В.К. Відродження нації: Історія української революції (mareць 1917 р. – грудень 1919 р.). – Т.1–3. – К.; Відень, 1920.

¹⁶ Донцов Д.І. Рік 1918, Київ. – К., 2002. – С.140.

спільності політичних дій із хорватським політикумом у створенні єдиної Держави СХС та подальшого об'єднання з Чорногорським і Сербським королівствами, проявилися ще у серпні 1918 р., коли щойно обрана Національна рада в Любляні проголосила себе частиною майбутнього Національного віча у Загребі¹⁷, своєю чергою люблянський уряд було призначено Національним вічем у Загребі¹⁸. Обидва органи влади, хоча й були «національними», не мали в назві нічого, що вказувало б на Словенію.

Важко уявити, щоб подібним чином діяли К.І.Маннергайм, Т.І.Масарик або Ю.К.Пілсудський – лідери, на вимогу часу висунуті власними народами. Ані в Україні, ані у Словенії в 1918–1920 рр. процес формування нації ще не вийшов на такий рівень, коли з'являються «свої» Маннергайми чи Пілсудські. Тому, наприклад, українці мали вдовольнитися наявними квазілідерами на кшталт В.Винниченка чи С.Петлюри, які за своїми соціалістичними вподобаннями втрачали головне – націю. Захоплені соціальними експериментами та безоглядною вірою у «прогресивну революцію» в Росії вони допустили розпорошення сил. Як писав сам В.Винниченко: «Але нашою метою, істотною, ґрунтовною метою була не сама державність. Наша мета була – відродження, розвинення нашої національності, пробудження в нашому народі своєї національної гідності, почуття необхідності рідних форм розвитку, здобуття сих форм і забезпечення їх. Державність же є тільки засіб для сеї істотної цілі»¹⁹.

Суперечки щодо різних форм розвитку України спричинили жорстке протистояння всередині українства. Так, В.Винниченко постійно намагався знайти компроміс між вітчизняним соціалістичним рухом і більшовизмом, який йому був ближчим, аніж соціалістичне самостійництво С.Петлюри. Прихильність М.Грушевського до демократичних гасел і небажання «розколювати» російський соціалістичний рух відрізняли голову Центральної Ради від українських соціал-демократів Галичини. УЦР під його керівництвом, декларуючи статус автономії України у складі Росії, марнувала такий дорогоцінний час. Скажімо, у III Універсалі поряд із проголошенням Української Народної Республіки наголошувалося: «Не відокремлюючись від російської республіки й зберігаючи її єдність, станемо твердо на нашій землі, щоб нашими силами допомогти цілій Росії, щоб російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів»²⁰. Автори цих слів відірвалися від реалій, адже Тимчасового уряду вже не існувало – з'явилася радянська республіка. За таких умов проголошення намірів надати допомогу буржуазній Росії й існувати разом із нею у складі ефемерної федерації означало створення єдиного фронту з російською контрреволюцією, котра, своєю чергою, міцно стояла на позиціях «єдинонеподільності». Через ці експерименти українство виявилось остаточно дезорієнтованим, селянство впало в анархію, не визнаючи будь-якої влади (Н.Махно, повстанство). У результаті незалежність України

¹⁷ Pleterski J. Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. – Ljubljana, 1971. – S.244–246.

¹⁸ Perovšek J. «V zaželeni deželi»: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS. – S.24.

¹⁹ Винниченко В.К. Відродження нації... – Т.1. – К.; Відень, 1920. – С.49.

²⁰ Там само. – С.81.

було втрачено, боротьбу програно, а всі згадані вище безсумнівно патріоти так і не стали справжніми лідерами нації.

До революції 1917 р. український народ підійшов невідготуваним. Перш за все через несвідомість еліти, котра переважно залишалася в полоні ілюзорних ідей. Саме тому провідники Центральної Ради, Української Народної Республіки не реалізували свого історичного шансу. Роль цього етапу визвольних змагань у процесі творення української нації полягає в наступному. По-перше, було доволі швидко подолано відмінності в розвитку різних частин України. Свідченням цього став Акт злуки УНР та ЗУНР (22 січня 1919 р.), який яскраво продемонстрував, що попри історичні особливості українці уявляли себе єдиним цілим, спільнотою. Проблема регіональної відмінності була вельми складною. На думку Р.Шпорлюка, процеси творення нації у складі імперій Романових та Габсбургів настільки різнилися, що навіть поставало питання: Україна – це одна нація чи дві? Адже самих лише спільних етнічних коренів чи мови замало. Австрійці та німці теж мають спільні етнічні корені, однак через належність до різних держав упродовж тривалого історичного часу створили різні нації. Проте на початку ХХ ст. українська інтелігенція свідомо висунула гасло соборності України та наполегливо працювала над створенням єдиної мови, єдиного культурного, а згодом і політичного простору²¹. Це, безумовно, визначне досягнення. Українці Росії та Австро-Угорщини стали єдиною нацією не тому, що розмовляли однією мовою – вони почали розмовляти однією мовою тому, що спочатку вирішили стати єдиною нацією. По-друге, безумовним досягненням на етапі визвольних змагань стало те, що об'єднаний народ дійсно почав уявляти себе нацією (раніше такими категоріями оперувала тільки інтелігенція). І це усвідомлення дійшло такого рівня, що й більшовики не могли його зігнорувати, визнавши українців як окрему націю, погодившись на створення квазідержавності у вигляді УРСР та власної радянської еліти. По-третє, досвід існування УНР став великим уроком для української нації. Після цього сумнівів щодо необхідності власної держави у суспільстві вже не виникало. Дискусії велися лише про її форму. УРСР насправді стала реальною наступницею УНР, виробляла у широких верств населення звичку до національних державних інститутів і державної символіки, наповнювала патріотизм не лише етнічним, але й державницьким змістом. Інша річ, що самі більшовики при створенні української радянської республіки такої мети аж ніяк не мали.

У Словенії процес націєтворення йшов своїм шляхом. Під проводом клерикального та соціалістичного таборів тут теж відбувалася боротьба за самосвідомість і визнання словенців окремою нацією, що має право на незалежне існування. Словенці опинилися під франкською/австрійською владою ще в ХІ ст. Мало хто в Європі знав, що вони мають свою державотворчу традицію та чіткі етнічно-мовні обшири. Тому на Паризькій мирній конференції, яка визначила кордони Королівства СХС і таким чином визнала це нове державне утворення на міжнародному рівні, словенсько-австрійська

²¹ Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. – С.159–167.

війна початку 1919 р. та будь-які намагання словенської частини делегації перешкодити поділу народу між чотирма країнами не мали жодного успіху. Словенські землі стали лише спірною територією, стратегічно важливою для контролю над Адриатикою. Примор'я з Трієстом (340 тис. словенців) опинилися у складі Італії; Каринтія (640 тис.) – в Австрії; частина Прекмур'я, Пораб'є – в Угорщині; до складу Королівства СХС, що його світ сприймав як розширену Сербію, увійшла решта 60% словенських земель та населення.

Процес словенського державотворення було припинено на ранньому етапі, коли тільки почалося формування національних органів влади у рамках повної автономії та боротьба за возз'єднання всіх словенців у кордонах південнослов'янської держави. Цей короткий період мав позитивні наслідки для словенської ідентичності. Чітко окреслилися стратегічні цілі й тактичні завдання національної політики на століття вперед; визначилися сили, які неухильно дотримувалися програми збереження словенського народу від «розчинення». Головне своє завдання національно орієнтовані політики та культурні діячі бачили у захисті рідної мови, історичних доказах державотворчої традиції. У 1920–1929 рр. Словенська народна партія під проводом А.Корошеця вела політичну боротьбу проти національної уніфікації, що провадилася в Королівстві СХС від моменту його проголошення, була закріплена Відовданською конституцією 1921 р. й визначала словенців, хорватів і сербів «племенами» «триєдиного югославського народу». Після внутріпартійної дискусії 1923 р. на національні позиції перейшла й нелегальна Комуністична партія Югославії²².

1928–1929 рр. стали рубіжними у процесах націєтворення як словенців, так і українців. Політична криза 1928 р., пов'язана з убивством відомого політика С.Радича, і переворот 6 січня 1929 р. в Югославії призвели до встановлення авторитарного режиму, ліквідації залишків демократії та посилення у країні процесів централізації й національної уніфікації. Своєю чергою, перехід радянського тоталітарного режиму в 1928–1929 рр. до політики денационалізації, російщення й репресій, до фізичного винищення національної інтелігенції та, згодом, геноциду українського народу в 1932–1933 рр. – усе це перевело боротьбу національно-орієнтованої громадськості обох народів із політичної площини в культурно-освітнянську.

Як бачимо, національна ідея для українців у міжвоєнний період в умовах розподілу між кількома державами стала доволі ясною. Словенці теж були поділеними на чотири частини, а приблизно 60% їх мали деяку подобу власної державності в рамках Королівства СХС, що було відображено принаймні в назві цієї країни. Як словенці, так і українці опинилися у складі знов-таки поліетнічних утворень. Це, з одного боку, уповільнювало процеси націєтворення, але з іншого – давало можливість розвитку власних еліт, які

²² *Pleterski J.* Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ–KPS // *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*. – 1967. – Št.1/2. – S.277–316; *Perović L.* Dve koncepcije jugoslovenske države u shvatanjima jugoslovenskih komunista u debati 1923 godine // *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ / Ur. J.Perovsek, J.Prunk, J.Pleterski*. – Ljubljana, 1990. – S.9–38; *Perovšek J.* Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941. – Ljubljana, 2012. – S.72–108.

очолили національні рухи не тільки всередині СРСР та Югославії, але й у діаспорах (українській – із 1920-х рр., словенській – із 1945 р.).

Після закінчення Першої світової війни й виникнення у Центрально-Східній Європі нових держав найкращі умови для подальшого політико-економічного та національно-культурного розвитку мали словенці, котрі жили в Югославії. Проте й вони, хоч і не так важко, як їхні співвітчизники в Італії, Австрії та Угорщині, зіткнулися з новими викликами. Національний унітаризм і державна централізація Королівства СХС/Югославії знову поставили у центрі уваги словенську проблему. Більшість словенців, провідна Словенська народна партія (СНП) підтримували у цьому питанні автономістсько-федералістський напрям, натомість прихильники югославського унітаризму (ліберали) залишалися в меншості.

Словенські вимоги автономії в «першій Югославії» (1918–1945 рр.) було реалізовано лише частково: у 1927–1929 рр. в рамках діяльності Люблянської та Мариборської обласних скупщин (органи представницької влади), коли вони під керівництвом СНП здійснювали управління соціально-економічними та освітньо-культурними справами. Однак до реалізації всеосяжної програми створення національної словенської держави з власними парламентом, урядом було ще далеко. Відповідні зусилля СНП провадила у Дравській бановині (адміністративно-територіальна одиниця Королівства Югославія, що включала територію Словенії), але у зв'язку із воєнною загрозою ця діяльність перервалася.

У «першій Югославії» словенці також дуже активно працювали в галузі культури. У новій державі зникли всі політичні перешкоди, що їх вибудовував австрійський націоналізм у габсбурзькій імперії, та склалися набагато сприятливіші умови для розвитку словенської культури. Найбільш важливим досягненням цього часу стала словенізація освіти, а також створення першого національного університету в Любляні (1919 р.). Розвиток словенської культури в рамках югославської держави перевищив усі попередні (до 1918 р.) досягнення. У «першій Югославії» словенці не добилися головної національно-політичної мети – автономії, але це компенсувалося корисними здобутками південнослов'янської спільноти, адже, окрім культурно-освітньої сфери, значного прогресу вдалося досягти в економіці, а словенський політичний фактор став одним із головних у тодішній державній політиці. Усе це сформувало доволі міцне підґрунтя майбутньої незалежності²³.

Сімдесятилітнє перебування українців у складі такого утворення, як УРСР, за всіх бід, катастроф, репресій, мало принаймні деякі позитивні наслідки. По-перше, відбулося воз'єднання етнічних земель під однією, нехай і квазідержавною, юрисдикцією. По-друге, сформувалися структури й інституції, котрі в умовах ослаблення центральної влади стануть важливим чинником мирного та легального національного самовизначення. По-третє, склалася місцева квазідержавна еліта. Коли керівна роль КППС зійшла

²³ *Perovšek J.* Temeljne značilnosti političnega in kulturnega življenja Slovencev v prvi Jugoslaviji: 1918–1941. – Ljubljana, 2011. – S.15–20.

нанівець, а натомість посилювалося значення доти цілковито декоративних рад, Л.Кравчук, один із республіканських партійних ідеологів, зумів перетворити Верховну Раду УРСР на інструмент національного самовизначення та, водночас, нейтралізації місцевих комуністичних ортодоксів. Безумовно, динаміка тодішніх процесів породила б фігуру, подібну Л.Кравчукові, навіть якби його самого й не було²⁴. Для української нації на той момент це стало такою ж вимогою часу, як у 1918 р. Т.І.Масарик – для чехів або Ю.К.Пілсудський – для поляків. По-четверте, серед різноетнічного населення УРСР за довгі десятиріччя радянської влади виробився певний «республіканський» патріотизм, котрий міг лягти в основу спільної національної ідентичності громадян України.

Подібні процеси відбувалися й у словенському суспільстві в період «другої Югославії» (1945 – початок 1990-х рр.): формування науково-культурної еліти та зрощення її з політичною (історик і політик Я.Плетерський), піднесення національної самосвідомості в 1980-х рр., провідна роль Компартії Словенії на чолі з М.Кучаном у процесах децентралізації Союзу комуністів Югославії тощо. Обидві квазідержави (УРСР і Соціалістична Республіка Словенія) у складі своїх полінаціональних федерацій (СРСР та Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія) були найбільш розвинутими в галузі наукомістких технологій, промисловості, економічно підтримували решту регіонів. Україна, крім того, справедливо вважалася радянською житницею.

Як бачимо, в українському й словенському суспільствах відбувалися подібні націєтворчі процеси. Хоча державна незалежність України та Словенії (1991 р.) і не стала прямим результатом збройної боротьби, проте вона аж ніяк не була «подарунком». Підготовлена визвольними змаганнями першої половини ХХ ст., загалом вона стала логічним продовженням тривалого процесу націєтворення в обох країнах. Як УРСР, так і СРСР проголосили незалежність улітку 1991 р., здобувши її безкровно. Інші народи не мали за спиною такого багажу, тож не змогли повною мірою скористатися винятковими обставинами 1991-го року. Їм довелося пройти через криваві заворушення, громадянські війни та розколи (Молдова, Грузія – у СРСР, Хорватія, Боснія й Герцеговина, Косово – у СФРЮ).

Таким чином, творення української та словенської націй, незалежно від тривалості, інтенсивності й конкретних історичних обставин цього процесу, відбувалося за спільним для всіх європейських націй сценарієм. Українська специфіка полягала хіба що у формах реалізації. Словенська ж характеризувалася незавершеністю процесів возз'єднання народу в єдиній державі. Якщо словенці Примор'я (в Італії), Каринтії (в Австрії) та Пораб'я (в Угорщині) зберігають національну ідентичність, але не мають права на об'єднання з основним масивом народу в єдиній державі, постає питання: чи можна вважати словенців у Словенії етносом, який завершив свій шлях до повноправної нації, залишивши поза цим процесом майже половину

²⁴ Жулинський М. Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення // Голос України. – 1995. – 23 листопада.

співвітчизників, що мешкають у відрізаних від Словенії землях? Як окреслити частину словенського народу, котру було поділено між трьома іншими державами, майже впродовж століття вона піддавалася італізації, онімеченню та мадяризації й не брала участі в національному державотворенні – національна меншина чи вже окрема нація? Узагалі, що таке в наш час, на початку ХХІ ст., «європейська нація»? Етнополітична історія Балкан та Європи загалом ставить багато подібних питань, які вимагають нового осмислення. Безперечно, сам процес націєтворення не має завершення – він має початок, однак кінець творення нації настає лише разом із кінцем самої нації.

This article deals with the development of the national idea by comparing the processes of state-building and nation-building in Slovenia and Ukraine. The common historical processes in the Ukrainian and Slovenian lands within the borders of the Austro-Hungarian Empire are concerned, as well as chronological and content similarity of historical processes towards independence in both countries during this period. The social processes, stages, moving forces, forms, methods, the fate of some participants of the national liberation struggle of both peoples are researched. The factors of formation of Slovenian national idea in conditions of the prepotency of the yugoslavism are described.

Keywords: Ukraine, Slovenia, national idea, nation-building, Ukrainian nation, Slovenian nation.

